

derfor ikke ved sit udvalg, men derimod ved at samtlige kilder er trykt både på dansk og tysk. Der er tale om tredje bind i en serie af dobbeltsprogede kildeudgivelser udsendt af en dansk-tysk historikergruppe. Dette initiativ giver mulighed for i højere grad at inddrage tysk kildemateriale i undervisningen (og på et tidligere tidspunkt) – og for de meget ambitiøse kan man desuden forestille sig undervisning på tværs af grænsen.

Klaus Petersen

KARSTEN HERMANSEN (red.): Marstal Søfart 1925-2000. Marstal Søfartsmuseum 2000. 420 s., ill.

Det er forfriskende at se dansk søfart betragtet fra havnen i Marstal og ikke som vanligt fra rederikontorerne i Amaliegade i København. Men der er fortilfælde. For, som det med rette anføres i forordet til denne publikation, så udkom i sin tid Erik Kromans »Marstals Søfart indtil 1925«, (1928) og det »gjorde Marstal Havn og byens søfartserhverv til landets bedst beskrevne«. Det er en position, som med denne bog cementeres.

Dengang var det et 100-års havnejubilæum, der skulle fejres, nu er det de 175 år, og man har klogeligt valgt ikke at begynde forfra, men går lige på med en fortsættelse om det sidste trekvarte århundrede med et forfatterpanel bestående af Karsten Hermansen, Erik B. Kromann, Leif Rosendahl, Claus Friberg Jakobsen og Peter Henningsen. Behandlingen falder i to dele med 1963 som skilleår, bestemt af det noget tilfældige faktum, at festens genstand da overgik fra privat til kommunal drift.

Havnen er det naturlige udgangspunkt for fremstillingen, og det tilsyneladende righoldige havnearkiv er grundlaget for to store afsnit med en farverig skildring af alt, hvad har været placeret på havnearealerne af værfter, motorfabrik, sejlmager, kulpladser, kalkbrænderi m.fl. samt faciliteter for lystsejlere – alt og alle kan placeres nøjagtigt i tid og sted. Ikke mindst noterer man sig værfternes meget brogede historie. Store danske import- og eksporthavne plejer i øvrigt at bryste sig af statistikkens tørre, men betydningsfulde tal for godsomsætningen. Men det er af gode grunde ikke tilfældet her, fordi søfarten fra Marstal i meget vid udstrækning er foregået mellem fremmede havne.

De nære forbindelser er dog tilgodeset med kapitler om færger og pakETFart. Når man skal »udenøs« fra Marstal, bør det ske med færgen til Rudkøbing og derfra videre. Ruten er alle dage med stor stædighed blevet fastholdt, for det ville dog være skrækkeligt at risikere at måtte tage over Ærøskøbing eller Søby for at komme væk fra øen. Afsnittet om de seneste års »ærøske færgekrig« hører til bogens mest underholdende.

Om pakETFarten skal bemærkes, at en pakE ankommet fra Marstal senest kunne ses i Nyhavn i 1964, mens pakken på Svendborg var i regelmæssig fart endnu et år. Så var denne trafik endeligt udkonkurreret af lastbilerne.

Sejlskibene dominerede faktisk endnu i 1925, men forsvandt i løbet af mellemkrigstiden og blev tildels, men også kun tildels erstattet af damp og motor. Nedgangen i antal og tonnage fortsatte til omkring 1950, hvorefter nogen bedring satte ind. Antallet af skibe svingede i den resterende del af perioden omkring de halvt hundrede, mens tonnagen til gengæld steg til et højdepunkt i midten af 90'erne – de allersidste år har dog været præget af tilbagegang over hele linien.

Under overskriften »Rederier og skibsfart« får man grundig besked om ned-

gangen for selvejerrederier og flerskibsrederiernes stigende dominans, om skibsanskaffelser og arbejdsområder, alt sammen detaljeret rederi for rederi. Men det er til gengæld svært på en enkel måde at anskueliggøre en søfart så varieret som den marstalske. Der var ikke bare tale om den berømte New Foundlandsfart med sejlskibe, som fortsatte i mellemkrigstiden. Det konstateres nøgternt, at Nord-Østersøfart havde nok så stor betydning både før og efter verdenskrigen, og at danske havne endnu i 1960 var målet for omkring 60% af sejladsen. Som »illustrationer« af forskellige farter benyttes velskrevet erindringsstof, mens den, der vil gå i detaljer, kan se tabeller over rejser og ladninger bagerst i bogen.

Det mest interessante ved Marstalflådens anvendelse i årene siden 1960 er vel, at andelen af rejser til danske havne i 1990 var faldet til knap 16%. I første række er det farten på England og Irland, der er vokset betydeligt, mens der også for langt fjernere destinationer kan ses stigende anløbsprocenter. Og det følges i teksten op med en del beretninger om besynderlige oplevelser, når coastere således sejler »world wide«. Betegnelsen coaster er derfor ikke mere så velvalgt, men den hænger ved. Spørgsmålet er så om coasterne gør det. De seneste års tilbagegang får fremtiden til at se dyster ud, men side 299 anføres det besværgende, at der ikke kan være nogen tvivl om, »at Marstal også i fremtiden er en central plet på det maritime Danmarkskort«.

Endelig må bogens afsnit om henholdsvis søassurance, navigationsskolen og søfolkene nævnes. Søassuranceforeningen »Ærø« kan føre sin historie tilbage til 1850, altså til en tid, da den investerede kapital pr. skib trods alt var overskuelig og skibenes antal mange. I nyere tid med få medlemmer og større skibe har en sådan lokal forening naturligvis kun kunnet fungere ved meget udstrakt brug af reassurance. Anno 1998 var der 69 medlemmer, men det er altså åbent nok som underlag for en sådan miniputforening.

Marstal navigationsskole eksisterer også endnu, men gør det kun i kraft af en forrygende lokal opbakning. Skolen var lukningstruet i 1922, 1952, 1990 og igen for nylig. Hver gang har det været muligt at mobilisere imponerende aktioner, og det lykkedes i 1990 at undgå nedlæggelse – på Københavns Navigationsskoles bekostning. Man argumenterede kraftigt på det gode maritime milieu, de stolte traditioner etc. Således også i afsnittene om skolen i denne bog.

Men sammenligner man med oplysningerne i det følgende kapitel om søfolkene i Marstal, forstår man godt, at der *ikke* blev argumenteret med ærøboernes eget uddannelsesbehov. For i 1995 var kun fem af 95 elever fra Ærø, resten var hentet udenøs.

Og endvidere påvises det, at ganske vist er søfolkenes andel af befolkningen i Marstal ekstremt høj i forhold til resten af landet. For så vidt er det maritime præg stadig markant. Men både relativt og i absolutte tal er der tale om en tilbagegang, og befolkningstallet har ligeledes været faldende på det seneste. Men søfolkene i Marstal er overvejende navigatører. Og mange af disse er kommet udenøs fra og har efter endt uddannelse på navigationsskolen bosat sig i byen. Dermed bidrager de, som det anføres, til at bremse udviklingen mod et pensionsamfund. Vi mangler så bare at få belyst Marstalpigerens indsats i denne sammenhæng.

Bogen begynder og slutter med havnen. Der blev gravet et Marstal Søndre Løb og i 1990 anskaffet en flydedok. De to ting i forening gav øget (turist)trafik sydfra og større skibe til reparation. Og således kan bogen afsluttes i et optimistisk tonefald i skildringen af miljøet på Marstal havn.

Der er tale om et grundigt arbejde, hvor man som læser føler sig tryk ved

nøjagtigheden af de mange oplysninger ud fra den betragtning, at forfatterne jo nok er klar over, at deres skrappeste kritikere med hensyn til detaillernes korrekthed er at finde lokalt. En udenøs skal nøjes med en kritik, som går på, at der på de mange sider uundgåeligt er nogle gentagelser. Eksempelvis forklares betegnelsen trussereder både side 209 og side 252, men det gør unægtelig mindre til sagen. Den alvorligste indvending er, at når man nu gør så meget ud af de overordentlig gode og velvalgte illustrationer og gennemgående får dem sat ind de helt rigtige steder, så er det ærgerligt, at dette ikke er fulgt op af en konsekvent datering, den være sig nøjagtig eller blot omtrentlig. Det ville da være naturligt for en museumsudgivelse.

Anders Monrad Møller

MATTIAS TYDÉN (og URBAN LUNDBERG): Från politik till praktik. De svenska steriliseringslagarna 1935-1975. Udg. af Socialdepartementet, Statens Offentliga Utredningar, 2000, 578 sider, 328 SEK.

Foranlediget af Majja Runcis doktorafhandling, *Steriliseringar i folhemmet*, og journalisten Maciej Zarembas formidling af Runcis forskning, opstod der en hed debat om racehygiejne i Sverige i 1997, som også affødte sensationsprægede overskrifter i den internationale presse. (se *Scand. Journ. of Hist.*, 24:2 1999, forordet). Debatten bevirkede samme år en offentlig udredning om den steriliseringspolitik, der var ført i Sverige helt frem til 1975, og denne bog er en af de rapporter, som udredningen har givet anledning til.

På basis af den eksisterende forskning, hvortil Tydén selv har bidraget væsentligt, og meget omfattende kildestudier gennemgår bogen den politiske beslutningsproces, administrative implementering og ikke mindst den konkrete praksis. En af Tydéns hovedpointer er, at steriliseringerne »i vissa avseenden var mera praktik än politik« (s. 523). Han interesserer sig mere for samspillet og især forskellene mellem de administrative niveauer og Riksdagspolitikken end for forholdet mellem den enkelte borger og myndighederne.

Den første lov om steriliseringer kom i 1934, samme år som Myrdalernes *Kris i befolkningsfrågan* udkom, i en tid hvor sociale problemer i høj grad var blevet »biologiseret« (s. 129). 1934-loven betød en regulering af et hidtil ureguleret område og den angav som princip, under hvilke omstændigheder steriliseringer kunne foretages uden samtykke, nemlig hvis der forelå eugeniske eller sociale indikationer, dvs. hvis der enten var fare for viderebringelse af en arvelig lidelse, eller hvis nogen var »för framtiden ur stånd att handhålla vårdnaden om sina barn« (s. 54). Ansøgning herom skulle indgives til medicinalstyrelsen, men hvis der forelå samtykke fra patienten, behøvedes denne tilladelse ikke. Ved revisionen af loven i 1941 fjedes også bestemmelser til om en medicinsk indikation for kvinden, dvs. hvis der var fare for hendes liv i tilfælde af en graviditet. Efter 1941 kunne ingen sterilisering foregå uden forudgående ansøgning til Medicinalstyrelsen.

I Socialstyrelsens arkiv findes 50 hyldemeter med personsager fra perioden 1947-75, og i Riksarkivet findes sagerne fra 1935-46 (s. 283). Selve ansøgningerne bliver i regi af den offentlige udredning undersøgt af Monika Bukowska Jacobsson, Mikael Eivergård og Lars-Eric Jönsson og offentliggjort i en separat afhandling.

Der var indberetningspligt for foretagne steriliseringer, et materiale som er indgået i de offentlige statistikker. En oversigt viser, at der i perioden 1935-75 er